

В изворите се споменава и като Борил Асен. Той бил сестреник на цар Калоян и с възцаряването му властта се прехвърлила към съребрената (женска) линия на Асеновата династия. Но това не станало на законна основа - смята се, че Борил стигнал до трона след държавен преврат. Липсват преки доказателства, които да го уличават в престъпна връзка с убийците на цар Калоян. Остават обаче подозренията по повод сватбата му с неговата вуйна, жената на Калоян. Обикновено тази връзка се тълкува като свидетелство, че царицата куманка била душата на заговора, който извел Борил на престола. Днес на този брак се придава друго значение: до него се стигнало в резултат на желанието на Борил да придаде един вид законност на своята власт. Примерът му се оказал заразителен и впоследствие претендентите на българския престол широко се ползували от тази практика. С това, разбира се, не отпадат съмненията, че възцаряването на Борил не означавало обикновена смяна на владетеля в рамките на една управляваща фамилия. Известно е, че синовете на Асен - Иван Асен и Александър, трябвало да бягат от Търново. Верни хора ги прехвърляли от едно място на друго, докато накрая намерили убежище при русите. Преследванията, на които били подложени законните наследници на престола, са най-сериозното доказателство, че Борил е узурпатор на българската корона. А щастливото бягство на Иван Асен и Александър подсказва, че част от аристокрацията била враждебно настроена към новия цар.

Учудващо е, че Борил трябвало да се справя и с опозиция, която имала привърженици в собственото му семейство. Брат му Стрез се смятал не по-малко достоен за короната, но трябвало да заплати амбициите си с изгнание в Сърбия. На няколко пъти Борил правил настойчиви опити да го изиска от сръбския крал. Настояванията му имали обратния ефект - Стефан Неман се „побратимил“ със Стрез и по този начин се наредил открито сред противниците на търновския цар. В смутните времена след смъртта на Калоян изпъква и личността на Алексей Слав, братовчед на Борил по женска линия. Той също бил измежду претендентите за престола и след отстраняването му се обявил за независим владетел в Родопите.

През пролетта на 1208 г. Борил сметнал положението си за достатъчно укрепено, за да се заеме с решаването на външнополитическите проблеми. Изглежда, че той не е бил сред критиците на Калояновата политика, защото продължил външнополитическия му курс - на първо място войната срещу Латинската империя. Може би се ласкаел от мисълта, че подобно на знаменития си предшественик му е съдено да се покрие със слава на бойното поле. Амбиции не му липсвали, но още в началото кампанията започнала неуспешно.

Пролетта на 1208 г. се запомнила с нахлуването на българската армия в Тракия. Решителното сражение с латинците станало в околностите на Пловдив на 31 юни 1208 г. Подробностите за развоя на битката дължим на перото на западния летописец Анри дьо Валансиен, който е прекалено пристрастен: срещу Борил, който имал под знамената си 33 000 бойци, храбрият латински император Анри излязъл само с 2000 рицари. Борил започнал сражението с маньовъра, който донесъл знаменитата победа на Калоян при Одрин - куманската конница направила опит да разтегне бойната линия на противника и да го увлече към основните български сили. Поучени от горчивия си опит, рицарите не повторили грешката си от 1205 г. Те на спой ред организирали засада и нападнали отряда, командуван лично от царя. Борил имал около себе си 1600 бойци, но не издържал и ударил на бяг, което довело до отстъплението на цялата българска армия. Поражението на българите не било толкова катастрофално, както уверяват западните летописци, тъй като през следващата 1209 г. войната продължила с неотслабваща сила. Не може да се отрече енергията, с която Борил продължил действията си, но реализирането на плановете му било свързано с непрекъснати разочарования. През 1209 г. латинският император Анри привлякъл на своя страна Алексей Слав, като го оженил за дъщеря си. Борил се постарал да компенсира този неуспех, като сключил съюз с брат си Стрез, който междуременно се укрепил в непристъпната крепост Просек - там той управлявал като истински сатрап. Цената, която Борил платил за привличането на Стрез, била висока - брат му получил севастократорско достойнство и правото да се разпорежда свободно в своите владения.

Бедността на изворовите свидетелства не позволява да очертаем детайлно средствата, чрез които Борил решавал проблемите, създавани му от съседните държави. Знаем само, че през 1210 г. той воювал срещу латинците, а през 1211 г. обединените сили на България и Никеиската империя заплашвали Константинопол. Съюзът на цар Борил с никейския император не представлява някаква изненада — по същия път, но с много по-голям успех, вървял цар Калоян. Пред стените на Константинопол Борил претърпял нов неуспех. Несполучливи се оказали и походите му към югозападните български земи - там на два пъти войските му претърпели срамни и обидни поражения.

Опозицията, която за известно време се смирила под властта на цар Борил, използвала тези неуспехи и се вдигнала открито срещу царя. Към 1211 г. избухнал бунтът на четиримата кумански боляри, който заплашвал да откъсне от търновската корона северозападните български земи. Съпротивата на въстаниците била сломена с маджарска помощ. Съюзниците на Борил успели да превземат Видин и да ликвидират огнището на бунта, но за този мним успех Борил трябвало да заплати висока цена - областите около Белград и Браничево преминали под властта на маджарския крал.

На фона на тези събития малко изненадваща изглежда религиозната ревност, от която

бил обладан Борил в началото на 1211 г. Един късен разказ, поместен в Синодика на българската църква, свидетелствува за масовото разпространение на богомилството при царуването на Борил: то изникнало като „зли тръни“ сред благодатната почва на православието. Този масов взрив на народното недоволство още не е намерил задоволителното си обяснение - едва ли трябва да го търсим само в увеличаването на данъчното бреме и неуспешните войни на Борил.

Откриването на антибогомилския събор не било лишено от театралност, почерпана по всяка вероятност от спомена за събора, свикан против богомилите от византийския император Алексий Комнин точно преди 100 години - през 1111 г. През февруари 1211 г. мястото на православния събор против богомилите било Търново. Той се председателствувал от „преблагочестивия цар Борил“. Подобно на император Алексий Комнин и българският владетел приканил водачите на богомилите да изложат учението си. След като изслушал „мерзките“ им думи, съборът ги изобличил, а след това последвали сурови присъди и анатемии. Водачите на ереста били прогонени от пределите на царството, а благочестието по българската земя засияло с още по-голяма сила - уверява ни съставителят на разказа. Облажаванията по адрес на цар Борил по повод събора от 1211 г. са твърде показателни - действията на царя били вдъхновявани не толкова от стремеж към защита на православието и чистите му догми, колкото от намерението му да защити църквата, която осветявала правото на господстващата класа да експлоатира зависимото население.

Към 1211 г. положението на цар Борил оставало все още тревожно — противопоставянето му на Латинската империя продължавало, но повече в резултат на инерцията, отколкото на възможността за ново българско настъпление към Константинопол. Това наложило и преориентирането на неговата дипломация - към това се домогвал и латинският император, който не без основание считал държавата на българите за най-опасен съсед. Първата стъпка в осъществяването на тези намерения била сватбата между латинския император Анри и Мария, заварената щерка на Борил - тя била дъщеря на цар Калоян. Пристигането на Мария в Цариград представлявало невиджано зрелище - прикята на българската принцеса била натоварена на 60 мулета, а всяко животно било покрито с 8 лакти червено кадифе, половината от което се влачело по земята. Далеч по-големи от зестрата били политическите активи за латинската дипломация, която си осигурила съюза с българите и възможността да съсредоточи усилията си по посока на Мала Азия и Епир.

Наскоро след сватбата на Мария търновският дворец се сдобил с нова царица - куманката трябвало да отстъпи мястото си на племенницата на латинския император Анри - тя била дъщеря на сестра му Йоланта. Тази неизвестна по име Борилова съпруга е първата западноевропейска принцеса, която украсила търновския престол, но на нея

не било съдено да остави следа в българската история. С този брак Борил се сродил и с маджарския крал Андрей, който бил женен за другата дъщеря на Йоланта. Сближаването с маджарите се задълбочило още повече през 1214 г. - сключен бил договор, който предвиждал женитбата на маджарския престолонаследник Бела с дъщерята на българския цар Борил.

Съюзът с Латинската империя и с маджарите развързвал ръцете на Борил по посока на Сърбия - той не забравил, че в трудните времена при утвърждаването му на престола сръбският крал Стефан Неман взел открито страната на противниците му. В акцията срещу сърбите се планирало участието на обединените сили на българите, латинците, а по всяка вероятност и на маджарите. Важна роля в плановете на съюзниците трябвало да играе Стрез, братът на Борил. Напусто останали старанията на Стефан Неман да отклони Стрез от съюза му с българите. Накрая към лагера на Стрез се запътил братът на сръбския крал - известният сръбски светец Сава. Той не сполучил в мисията си, макар и да припомнял на Стрез за сторените му добрини от сръбска страна - заклевал го в името на побратимяването си с краля да не вдига меч срещу своя покровител. В житието на св. Сава се разказва, че привечер светецът побързал да напусне стана на Стрез, сякаш предчувствувал приближаващата трагедия. На сутринта станало ясно, че през нощта предателска ръка отнела живота на Стрез - няма съмнение, че тя била направлявана от сръбския архиепископ.

Така през 1214 г. Борил загубил един от най-важните си съюзници, а това означавало провал и на плановете му за преграждането на сръбското проникване към Македония.

През лятото на 1216 г. Борил бил сполетян от ново нещастие - в Солун починал внезапно латинският император Анри (някои съвременни извори обвиняват за смъртта му Мария, дъщерята на Калоян). Смъртта на могъщия му покровител представлявала чувствителна загуба за Борил и го изправила почти сам срещу многобройните му врагове.

От това не закъснял да се възползува законният наследник на престола Иван Асен. След близо 10-годишно изгнаничество той се завърнал в България с дружина, набрана из руските степи. Византийският историк Георги Акрополит разказва, че в началото Иван Асен успял да разбие Борил и да завладее част, от страната. Борил пък се укрепил в Търново, където издържал седеммесечна обсада. Още навремето проф. В. Златарски предложи на това място у Акрополит да се чете не „седем години“, а „седем месеца“ - по този начин можем да съгласуваме известните данни от живота на Борил със събитията около отстраняването му от престола. Продължителната обсада

разколебала привържениците на Борил и те побързали да засвидетелствуват „предаността“ си към Иван Асен. В началото на 1218 г. Борил избягал от Търново, а жителите на столицата се тълпели по улиците, за да приветствуват влизането на новия цар.

Подробности за личния живот на цар Борил не са известни. За качествата му на държавник, дипломат, пълководец и човек сме принудени да съдим от странични факти. Те дават да се разбере, че подобно на първите Асеневци и Борил е бил личност твърде енергична. Не може да му се отрече инициативата при вземането на важни решения, които преследвал с изключителна упоритост. Налице е и последователност при преследването на поставените цели - така или иначе за 11 години външнополитическият му курс бил променен само веднъж.

Друг е, разбира се, въпросът, че чисто човешките качества на Борил не били от най-забележителните. Озовал се случайно на престола, той не се оказал способен да реализира високите цели на българската политика от началото на XII век. Липсвал му най-вече талантът на пълководец - нито веднъж Борил не се срещнал с победата на бойното поле.

Личната човешка драма на Борил е не по-малко показателна. Двата му брака едва ли са били от щастливите. Трагичните събития около отстраняването му от трона представляват възмездието за злините, които причинил на династията и държавата: при опита си да избяга от Търново Борил бил заловен и ослепен по заповед на новия цар. Сигурно е доживял последните си дни в манастир (такъв е печалният край па повечето узурпатори), където ще е изплаквал мъката си по загубения престол и опропастения си живот.